

ПОСЛЕДНАТА СИМБИОЗА НА ФИЛОСОФИЯТА?

Добрин Тодоров

МГУ "Св. Иван Рилски", 1700, София

РЕЗЮМЕ: Конкретният повод за написването на този текст е периодично възпроизвеждащият се спор между автора и негов колега, относно значимостта на влиянието на идеологията върху философските изследвания в България през тоталитарната епоха. В доклада се анализират специфичните черти на философстването в рамките на марксистко-ленинската идеология. Прави се опит за осмисляне на наблюдаваните досега симбиози на философията в нейната европейска история. Поставят се въпросите: „Колко адаптивна е философията към други форми на културата или докъде се простират възможностите ѝ да оцелява в симбиозите с тях?"; „Нуждае ли се философията от „плътта“ на други културни форми, за да е в състояние да се развива или иначе казано, може ли да просъществува самостоятелно напред?" Стига се до заключението, че отговорът на посочените проблеми би могъл да има съдбоносно значение за бъдещето на философстването не само на Стария континент.

THE LAST SYMBIOSIS OF THE PHILOSOPHY?

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700, Sofia

ABSTRACT: The very reason for writing this text is an argument, recurring at regular intervals, between the author and his colleague about the importance of the ideological influence over the philosophical researches in Bulgaria during the totalitarian epoch. The specific features of the philosophical in the frames of Marx Leninist ideology are analyzed in this paper. The author tries to make sense of the symbioses of the philosophy in its European history observed up to now. The questions asked are: "How adaptive the philosophy towards other forms of the culture is or how far does its chances get to survive in the symbioses with them?"; "Does the philosophy need the "flesh" of other cultural forms to go forth or it can survive by its own in the future?" The conclusion drawn out is that the answer of the problems pointed out could have fateful importance to the future of the philosophizing not only on the Old Continent.

Конкретният повод за написването на този текст е периодично възпроизвеждащият се спор между мен и мой колега. Този спор е свързан с оценката на характера и значимостта на продукцията, създадена от българските философи през тоталитарния период. Според мен цялата дейност на философстването у нас през визирания период е белязана от съобразяването с особения статут на философията като част от идеологията. За него идеологията е само външната обвивка на иначе стойностни теоретични изследвания, съпоставими с добрите образци, реализирани в страните, където философията не бе част от тази нова културна форма. От негова гледна точка моята критичност към дейността на философстването от онова време е прекалена; тя е форма на черногледство и проява на предубеденост; израз е на специфична слепота за действително ценните постижения на предходниците ни. Нашият спор вероятно ще продължи, тъй като и двамата си даваме сметка за относителната правота на опонента си, но и държим на собствения си ракурс към начина на философстване от не толкова отдалечената от нас епоха. Този спор обаче има, струва ми се, едно друго измерение, което ми изглежда важно и за бъдещето на философията. От една страна става дума за особените взаимоотношения между философията и идеологията като форми на културата, а от друга - изобщо за характера на връзките на философията с другите културни форми и възможностите ѝ за автономно съществуване.

В своята над 2500-годишна история философията, поне в Европа, многократно е попадала в зависимост от различни сфери на културата. Според един широко разпространен възглед, който и аз споделям, самата философия възниква от митологията и в продължение на векове съществува в симбиоза с нея. Изследователите на митологията отдавна са установили обаче, че този първи „брак“ на философията е от особен характер и той произтича от специфичната роля изобщо на митологията в историята на европейската култура. Банална истина е, че митологията е праформата, източникът, от който тръгват в своето развитие всички други форми на културата. От тук и необходимия характер на връзката между философията и митологията в периода на отчленяване на първата от втората. Много е писано за важността на прехода от мита към логоса, както и за оплодотворяващата роля на митовите за генезиса на философстването в Древна Гърция - неговата европейска родина. Така или иначе по някое време пъпната връв между философия и митология е скъсана и философията започва собствения си живот. Това не означава, че във философските дирения изобщо изчезват всякакви влияния на митологичното световъзприятие. Но разривът между философията и митологията безспорно бележи нов етап в развитието на самата европейска култура.

Съдбата на философията е белязана с многобройни среци и раздели с другите форми на културата. От една

страна самата философия се явява родител на една от тях - науката, като в нейното лоно започва продължаващият вече над две хилядолетия процес на диференциация на рационалното знание и отливането му в различни теоретични дисциплини. От друга страна, самата философия по някое време е подложена на натиск да се постави в зависимост от стандартите на другите науки и да стане „приложна философия“, като се откаже от стремежа си да бъде метафизика. И до днес обаче остава нерешен спорът дали тя следва да е законодателят в сферата на рационалното познание или напротив, трябва да възприеме стандартите на своите „деца“. Този дебат обаче прилича повече на семеен скандал, доколкото родителят и децата са така или иначе обречени да бъдат заедно. Перспективата за надмощие като че ли е на страната на изследователите на конкретни сфери от действителността, доколкото философите вече са се отказали да бъдат пожизнени ментори на останалите учени, говорейки от позицията на „науката на науките“. Вярно е обаче, че и по-далновидните изследователи от различните области на науката достигат до прозрението, че поредното обявяване на „смъртта на философията“ е преждевременно. Всъщност възпроизвеждането на спора между философи и „частни учени“ като че ли няма съдбоносно значение за бъдещето на самата философия, тъй като и двете страни не оспорват фундамента, върху който са стъпили - рационалното познание. Те държат на съхранението на критичния си дух и се борят за правото си поне отчасти на свободно от извънтеоретични съображения дирене. Колкото и да изглеждат обвързани съвременната философия и наука с изискванията на социалната практика, те отстояват търсенето на истината, макар и по различен начин.

Не така стоят нещата при съотнасянето на философията с нетеоретичните форми на културата. Тук сблъсъкът невинаги остава на нивото на борбата за надмощие, при признаване правото на самостоятелно съществуване на другата страна. Ако да кажем философията и изкуството не стигат до крайност в съперничеството помежду си, то същото не може да се каже например за връзката между философията и религията. Всъщност първата голяма заплаха за оцеляването на философията в европейската история възниква, когато някои религиозни дейци (например Тертулиан) се опитват да елиминират философията. След като пряката заплаха от унищожение преминава, остава стремежът на християнската църква да подчини на своята власт философията и да я превърне в своя „слугиня“. Основата за това подчинение е заложен в борбата между различните сили в размирния човешки дух. Вярата вижда в разума реален конкурент при определяне мотивацията в поведението на хората. Затова и се опитва да го използва за постигане на собствените си цели. Това означава, че на философията се отрежда поддържаща роля в културата, базирана върху доминацията на религията. Нещо повече, самата философия влиза в симбиоза с религията под формата на теология, като не винаги могат да се посочат собствено философските характеристики на духовните продукти, родени от тази симбиоза. Принизването на философията до снабдител с рационални аргументи на постулатите на вярата обаче поставя под съмнение съхраняването на собствения ѝ облик. Водени от подобни съмнения някои философи дори твърдят, че словосъче-

танието „християнска философия“ е противоречие в определението, доколкото християнската вяра ограничава ядрото на философстването - *свободната рационална спекулация* върху фундаменталните проблеми на човешкото съществуване.

Макар и трудно, а и неокончателно, философията постепенно се еманципира от религията. Въпреки агресивните действия на някои представители на клира спрямо отделни философи, в крайна сметка църквата приема, макар и с неохота, правото на самостоятелно съществуване на философията. Но с това апетитите за нейното подчиняване не престават.

Втората голяма заплаха за просъществуването на философията като самостоятелна културна форма възниква през наскоро отминалия XX век с появата на *идеологията*, която като синкретично духовно образувание съчетава политически интереси, квазирелигиозна вяра и теоретични възгледи, но с превес на първите два елемента. Тази заплаха е и по-голяма, защото става дума за опит за подчинение от културна форма, базирана не върху висша духовна способност, каквато е вярата. Направен е опит за поставяне на философстването в слугинско отношение спрямо културна форма, която не е ориентирана към духовна дейност, а подпомага политическата власт. Обслужването на текущите властнически интереси довеждат до най-голямото досега падение на философията, доколкото я свежда до апологетика на конюнктурни политически действия. Подобен модус на съществуване ограничава най-съществените му характеристики: *безкористно* търсене на истината, широта и *непредубеденост* при осмисляне на действителността, *многообразие* на гледните точки и *критично* отношение към света.

През отминалия XX век в различни форми и на разни места е осъществен поредният експеримент в историята на европейската философия, като тя е включена в състава на новата културна форма - *идеологията*. Една от най-влиятелните прояви на този нов тип културен синтез е марксистко-ленинската идеология, която намира разпространение в редица държави за сравнително дълъг период от време. Начинът на нейното съществуване може да служи като пример за това как философията почти е претопена в друга форма на културата. В рамките на идеологията тя се осъществява под постоянен държавен контрол, а резултатите от нея се „планират“ като че ли става дума за създаване на материален продукт. В тези условия не е чудно, че качеството ѝ силно се влошава и води до създаване на многобройни еднотипни и лишени от свой облик текстове от полуанонимни „философски работници“. Авторското начало е принижено, а действително творческите изследвания почти изчезват. Професионалната квалификация, компетентността и потенциалът за пълноценно участие в международния идеен дебат на занимаващите се с философски изследвания рязко се влошават.

През тоталитарната епоха в СССР и сателитните му източноевропейски държави по официален път се подменя *целта* на философстването. Открито е политизирано и инструментализирано, като от него се очаква да стане

средство за решаване на текущи задачи на държавното управление. От друга страна, философстването се прагматизира, като търсенето на истината само по себе си престава да е актуално. От „философските работници“ не се очаква да правят открития, а да дават конкретни препоръки за усъвършенстване на социалната действителност. Класово-партийният подход става водещ в тяхната дейност и измества собствено теоретичния.

Това е времето, когато се сменя *статутът* на философията - от творческа духовна дейност на свободни интелектуалци тя се превръща в пропагандно-агитационна работа по легитимиране политиката на властимащите. Философстването загубва относителната си самостоятелност в рамките на духовната сфера. Размиват се границите с останалите хуманитарни и социални науки, наречени идеологически дисциплини, които съзнателно се претопяват в марксистко-ленинската доктрина. Преосмислят се традиционните дисциплинарни разграничения във философията и се прокарават нови, като онтологията и гносеологията например са претопени в диалектиката. Създава се специфичен набор от философски дисциплини, сред които водещи са „Диалектическия материализъм“ и „Историческия материализъм“, в които дори липсва терминът философия.

По онова време се интерпретира по нов начин и предназначението на философията като *светоглед*, тогава мислен като система от възгледи и представи за света в неговата цялост, за условията и законите на неговото съществуване, за мястото на човека в действителността. Налага се разбирането, че всяка философия изразява само определен поглед към света, присъщ на дадена обществена класа, като в основата му стоят нейните материални интереси. Следващата важна промяна произтича от предходната и се отнася до разбирането, че философията има *партийен* характер, което означава не само принадлежност на всяко философско учение към една от двете философски „партии“ - материализма и идеализма, но и неговата обслужваща роля в политическата дейност на конкретните политически партии, всяка една от които е „въоръжена“ с дадена философска доктрина. Подобно разбиране води до създаване на превратна представа за смисъла на философстването, доколкото то открито се политизира. Не на последно място при преосмислянето на традиционните за модерната европейска философия основни визии за мястото и ролята на философията в културата се набляга върху *инструменталната роля* на марксистко-ленинската философия. Тя се разглежда не просто като даваща вярно знание за света теория, а представлява революционен метод за изменение на действителността. Иначе казано, предназначението ѝ е да обслужва сътворяването на нов тип социална реалност, а не само да обяснява наличната.

Въпреки крайно неблагоприятните условия, в които е поставена философията през тоталитарната епоха, тя все пак не загива. Главната заслуга на философстващите по онова време - най-вече на малцината удържащи прилично ниво на професионализъм личности, е тъкмо успешното ѝ *съхранение*. Макар общото ниво на философските анализи като цяло да е значително по-ниско от това на техните съвременници, живели и работили в по-благоприятни

социални условия „на Запад“, а свободата на мисълта твърде ограничена, тези лица изпълняват основната си мисия по предаване щафетата на интереса към метафизическите дирения на следващите поколения. Това става възможно след успешното осъществяване на няколко особено важни за оцеляването на философстването дейности: *пренасяне на знанието* за миналото на световната и преди всичко на европейската философия; *удържане на задоволителна компетентност* по актуалните идейни търсения в чужбина и протичащите там дебати; *поддържане в що-годе приемлив вид на институциите* и „технологията“ на професионалната дейност - изследователска и образователна; *предаване, макар в осакатен вид, на живеца на философията* - неговия *критичен дух*. Тези постижения на лидерите, най-често неформални, на философската колегия заслужават признание. Благодарение на тях философската култура в „социалистическия свят“ не е изцяло откъсната от съществуващата зад „желязната завеса“ и е в състояние впоследствие отново да влезе в пълноценно взаимодействие с нея. През целия тоталитарен период по редица белези, главно организационни и институционални, философската култура в тези страни е съизмерима със съществуващата в „отворените общества“, което създава предпоставки за сравнително бързото връщане на философите към обичайните стандарти за продуктивна професионална работа.

От казаното дотук става ясно, че в източната част на Европа е направен съвсем сериозен опит за разтваряне на философията в комунистическата идеология, като бъде сведена до една от идеологическите дисциплини. При това за известно време дори е премахната самата дума философия от името на новото културно образование - марксистко-ленинската идеология. Намерението е философията изцяло да остане в миналото, като един от духовните източници, поставили началото на генезиса на висшия духовен продукт, до който е достигнало човечеството - марксистко-ленинското учение. Тази смъртна заплаха за философията обаче е преодоляна. Въпреки сериозния натиск върху философските работници, благодарение на мъжеството на единици от тях и по-често на ерозиращите идеологията прикрити действия на мнозина, философският дух е пренесен до следващите поколения философстващи.

В Източна Европа, включително България, през тоталитарния период е натрупан *ценен опит* по съществуването на философията в непознати преди това условия. Той следва да се овладее и да стане достояние както на философите у нас, така и зад граница, тъй като се апробира още един възможен модус за философстване, макар и като цяло непродуктивен. Този опит в крайна сметка носи оптимистично послание от отминалия немаловажен „епизод“ в дългата история на европейската философия. Поуката от него е, че колкото и неблагоприятна да е социално-културната ситуация, философстването на Стария континент притежава удивителна жизнеспособност и адаптивност, а неговите агенти намират начин да го поддържат, макар и не в най-добрия му вид. Съпротивата на част от философстващите от Източна Европа срещу опитите за убиване на свободата и

плурализма в мисленето, срещу стремежите за премахване критичния патос на философстването, е достатъчно силна, така че макар и неафиширана открито, да осигури неговото възпроизвеждане. Друг е въпросът, че за постигане на действително значими идейни прозрения е нужно наличието на доста по-благоклонна социална среда.

Авантюрата по обвързването на философията с политиката в рамките на идеологията засега изглежда приключила. Едва ли има трезвомислещ философ, който да не си дава сметка, че движението в тази посока води до задънена улица, тъй като плодовете от наскоро приключилия експеримент са твърде горчиви. Но натрупаният опит по обвързване на философстването с поредната културна форма си струва да бъде иман предвид и занапред. Защото изкушението за инструментализиране на философията в полза на други форми на културата остава. Няма да е чудно, ако тя бъде въввлечена в нови симбиози, резултатите от които могат да бъдат печални за нея. Затова остава необходимостта от постоянно усилие

за удържане на относителната *самостоятелност* на философската спекулация и недопускане на нейната гибел, вследствие от упованието в безкрайните възможности на философията за адаптиране във всякакви социално-културни условия.

Днес, преминали и през това изпитание, европейските философи като че ли могат да се предадат на самодоволство. Изглежда липсват преки заплахи за съществуването на философията, изразяващи се в намерения за нейното унищожаване като самостоятелен културен феномен. И все пак остават някои въпроси: Колко адаптивна е философията към други форми на културата или докъде се простират възможностите ѝ да оцелява в симбиозите с тях?; Нуждае ли се философията от „пътта“ на други културни форми, за да е в състояние да се развива или иначе казано, може ли да просъществува самостоятелно занапред? Отговорът им може да има съдбоносно значение за бъдещето на философстването не само на Стария континент

Препоръчана за публикуване от катедра “Философски и социални науки”, Хуманитарен департамент